

1852-1863 TARİHLERİ ARASINDA ÇORUM KAZASI'NDA SOSYO-EKONOMİK YAPI

Abdullah GÜNDOĞDU

İkinci derecede ticaret yolları üzerinde bulunan Çorum, Yeşilırmak'ın kollarından biri olan Çorum Suyu yakınında kurulmuştur. Bölgede sulu tarıma büyük oranda katkı sağlayan Çorum Suyu, kollarıyla birlikte şehrin batısından geçer. Çorum'un etrafındaki dağlar, yassı, bol geçitli ve parçalanmış bir görünüm arzeder. Çorum düzlüğünün çevresindeki başka bölgeleri Çorum Şehri'ne bağlayan yollar, bu dağların üzerinden geçer(1). Fiziki yapı gibi pek az değişikliğe uğrayan bu yollar, zaman içerisinde önemini artırarak günümüze kadar gelmiştir.

Çorum Kazası'nın sosyo-ekonomik yapısı hakkında yapılacak bir araştırmanın, Osmanlı toplum yapısından, anlayışlarından, idari ve kültürel değişimlerden uzak kalması mümkün değildir. Nihayet Çorum, Osmanlı toplumunun bir parçasıdır ve sosyal ve ekonomik değişimlere, doğrudan veya dolaylı olarak, açık bir durumdadır.

Bu çalışmamızda Osmanlı toplumunda yenileşme ve değişimlerin yoğunlaştığı bir dönemde, İki Numaralı Çorum Şer'iye Sicili'ni esas alarak Çorum Kazası'nın sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymaya çalışacağız. Ankara Etnografya Müzesi Arşivi'nde çeşitli merkezlere ait siciller arasında Çorum'a mahsus onaltı defter bulunmaktadır. Müzenin özel envanterinde iki numarada kayıtlı bulunan bizim incelediğimiz sicil, Hicri 1268 ile 1280 (M.1852-1863) tarihleri arasındaki, Çorum Kazası'nın idari, mülki, askeri, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili çok önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

A-Sosyal Yapı

1- Aile Yapısı: Sosyal yapının temeli, hemen hemen bütün insan topluluklarında ailedir. Türk topluluklarında ise ailenin çok daha özel bir konumu vardır. Defterde, özellikle tereke kayıtlarından çıkardığımız kadarıyla, Çorumdaki aile tipi klasik Türk aile tipidir. Bu aile anne, baba, çocuklar, büyükanne, büyükbaba, bazen de amca ve

1. *Türk Ansiklopedisi*, "Çorum", c.12, Ankara Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.117.

haladan oluşabilmekteydi. Türk toplumunun geçirdiği felaket anlarında aile tipi, rahatlıkla büyük aile şekline dönüşebilmekte ve böylece toplumsal yaralar daha çabuk sarılabilmekteydi. Büyük aile tipi, zaruret anlarının tabii bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tereke sahiplerinin aile yapısı.

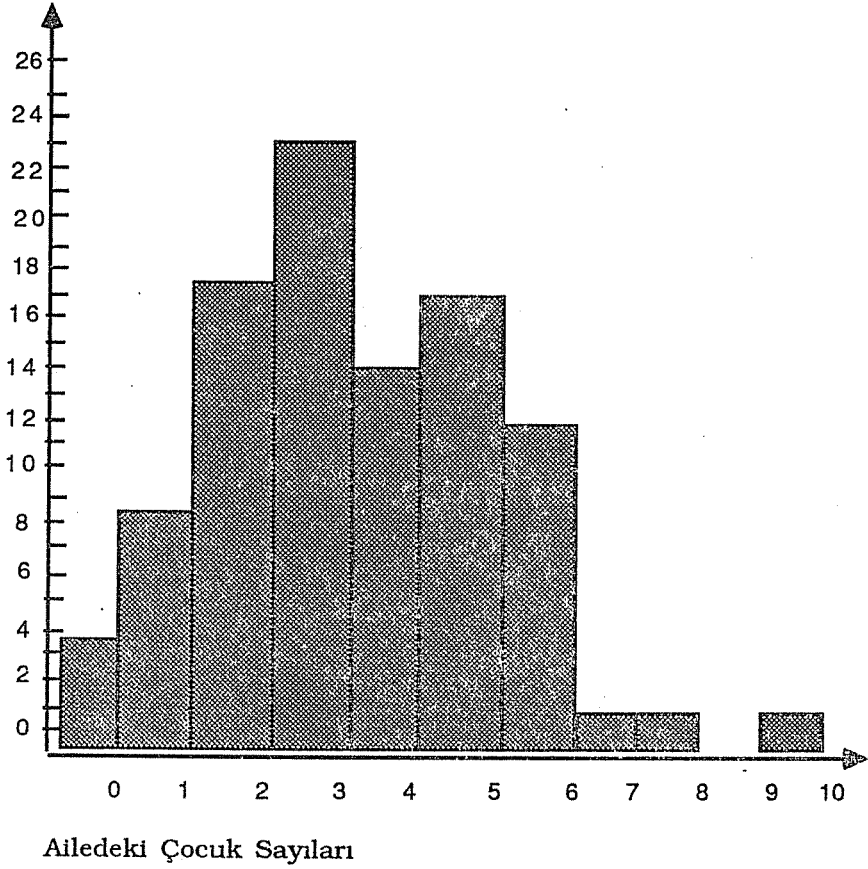
Tereke Sahibi		Çocukları			Toplam	Annesi	Babası	Kardeşleri	
Erkek	Kadın	Er	kız	haml				Er	Kız
81	4	174	129	5	307	8	1	6	5
%		56.7	42	1.3					

Defterdeki tereke kayıtlarından çıkardığımız yukarıdaki bilgiler Çorum'daki ailelerin 5.61 dolaylarında kişiden meydana geldiğini göstermektedir. Erkek çocukların sayısının kız çocuklarına nazaran daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Erkek çocuklar yüzde olarak 56.68 oranında iken kız çocuklarının oranı ise %42.02 dir. % 1.3 oranına yakın da henüz doğmamış çocuklar bulunmaktadır.

Çocuk sayılarının ailelere göre dağılımı.

Çocuk Sayısı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Aile Sayısı	3	7	15	20	12	14	10	1	1	-	1
%	3.52	8.23	17.6	23.5	14.1	16.5	11.8	1.2	1.2	-	1.2

Tablodaki bilgileri sütunlu grafikte gösterdiğimizde Çorum'daki aile yapısı hakkında daha açık bir fikre sahip olabiliriz.

Çorum'da ailelerin büyük oranda 3 çocuklu olduğu göze çarpmaktadır. Aileleri çocuk sayıları, yaygın olarak 2 ile 6 arasında değişmektedir.

Ailedeki çocukların kız erkek olma durumuna göre dağılımları;

Hiç çocuğu olmayan	Hiç kız çocuğu olmayan	Hiç oğlan çocuğu olmayan	Çocuk sahibi olanlar
3	22	11	82
% 3.52	25.88	12.94	96.47

Hiç kız çocuğu olmayan aile sayısı 22 dir. Bunun genel içindeki oranı %25,88 iken hiç oğlan çocuğu olmayan aile sayısı 11'dir. Bunun genel içindeki oranı ise %12.94'tür. Hiç çocuğu olmayan aile sayısı ise 3'tür. Bunun yüzdeler olarak genel içindeki oranı da %3.52'dir. Ailelerin %96.47'sinin çocuk sahibi olduklarını görmekteyiz. Buradan Çorum bölgesinde doğum nisbetinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

2- Evlilik

İncelediğimiz defterde evlilikle alakalı çeşitli belgeler bulunmakla birlikte(2), bunların nikah için bir pürüz çıkmasından dolayı, tarafların mahkemeye müracaatı üzerine sicile kaydedildiği anlaşılmaktadır. Sicilde boşanma ile alakalı sadece bir belge bulunmaktadır.(3) Hacı Gevân Mahallesi'nden Emine bint-i Hüseyin nâm hatun fesh-i nikâh için mahkemeye müracaat etmiş ancak kocasının gâib olması sebebiyle bu isteği geri çevrilmiştir.

Değişik tarihlerde gönderilmiş bulunan beş adet emirname sûretinden(4) bazı kötü niyetli kişilerin, silah altında bulunan askerlerin bazılarının öldüğü şeklinde asılsız haberler çıkartarak onların memleketlerindeki nişanlı(5) ve nikahlılarını nikâhlarına almak istemeleriyle bir takım sıkıntıların doğduğunu anlamaktayız. Bu uygunsuzluğun önünün alınması için gönderilmiş olan bu emirnamelerden ilki 27 Aralık 1857, sonuncusu ise 8 Temmuz 1863 tarihini taşımaktadır. İlki ile sonuncusu arasında beş buçuk yıldan fazla bir zaman olması, bu problemin ortadan kaldırılmasında bir takım güçlüklerle karşılaşıldığını göstermektedir. Problemin kaynağında ise askerlik süresinin o dönem için hayli uzun ve haberleşme imkanlarının yetersiz oluşu yatmaktadır.

Çorum'da incelediğimiz dönemde çok evliliğin fazla yaygın olmadığını görmekteyiz.

2. Ç.Ş.S., 2/4, 34, 204 (Çorum şer'iyye sicli/no:2)

3. Ç.Ş.S., 2/118

4. Ç.Ş.S., 2/92, 93, 158, 178, 215

5. Nişanlı yerine bazen "Namzedlü" tabiri de kullanılmaktadır.

Tek ve çok eşlilik durumunu.

	Tek eşlilik	Çok eşlilik		Toplam
		İki eşlilik	Üç eşlilik	
Aile Sayısı	76	6	3	85
%	89.41	7.05	3.52	10.588

Seksenbeş aile üzerinde yaptığımız çalışmaya göre, çok evlilik denen birden fazla kadınla evlenme dokuz adettir. Bunun genel içindeki oranı % 10.588'dir. Bu dokuz çok evlilikten ise sadece üç tanesi üç kadınla evlilik şeklinde görülmektedir. Bunun genel içindeki oranı %3.52 kadardır. Birden fazla evlilik genelde iki kadınla evlilik şeklinde görülmektedir. Zikrettiğimiz dokuz çok evlilikten altısı, yüzde olarak da 66.6'sı iki kadınla evlilik şeklindedir. Bunun genel içindeki oranı ise %7.5'tir.

Çok evliliğin sebepleri incelendiğinde, bunun için başlıca sebebin çocuk, özellikle de erkek çocuğa sahip olma isteği olduğunu söyleyebiliriz. (bkz. tablo)

Evlilik durumuna göre çocuk dağılımı.

	Tek Eşlilik	%	Çok Eşlilik		%	Toplam	
			İki eşli	Üç eşli			
Çocuk sayısı	Kız	109	84.5	14	6	15.5	129
	Erkek	158	90.8	10	4	8.04	174
	Haml	3	75	1	-	25	4

Çok evliler genel içerisinde %10.5'i teşkil etmelerine rağmen toplam kız çocuklarının %15.5'ine, toplam erkek çocukların ise ancak %8'ine sahiptirler. Çok evli tereke sahiplerinin öldüklerinde varisi olan çocuklarının küçük oluşu ve bu küçüklerle vasi tayin edilen annelerinin eşlerden sadece biri olması çocuk sahibi olma özellikle de erkek çocuğa sahip olma isteğinin çok evliliğinin sebepleri arasında zikr edilmesini sağlamaktadır.

Çok evlilerin maddi durumları göz önüne alınarak yapılan bir değerlendirme, çok evliliğin maddi durum ile de alakalı olduğunu göstermektedir. Özellikle üç kadınla evli olan erkeklerin maddi durumları, 6599 gurûş olarak tesbit ettiğimiz ortalama gelir seviyesinden oldukça yüksektir.(6)

Türk topluluklarında çok evlilik bir takım zaruretlerin tabii neticesi olarak yaygınlık kazanmaktaydı. Felâket anlarında nüfus kaybı, ailelerin dağılması gibi sıkıntıların aşılmasında çok evlilik mühim fonksiyonlar icrâ etmekteydi.

Boşanma veya ölüm halinde, kız tarafına verilmesi, nikâhta kararlaştırılmış bedel olan mehr-i müeccel, Çorum'da 80 ile 160 gurûş arasında değişmektedir. Defterde tesbit ettiğimiz en düşük mehr-i müeccel 41 gurûş(7), en yüksek mehr-i müeccel ise 3.000 gurûş'tur.(8)

3- Şahıs İsimleri ve Lakablar

Bir kimseyi, birşeyi anlatmaya, hatıra getirmeye yarayan kelime diye tarif edebileceğimiz isimlere, bir milletin hissiyatını, fikriyatını gösteren vesikalar gözüyle bakabiliriz. Özellikle bir insana ad olarak verilen şahıs isimleri, bu hususta daha ayrı bir öneme sahiptirler. Belgelerin bütünüyle taranması neticesinde tesbit ettiğimiz dokuz yüz altmış dokuz erkek, iki yüz altmış dört kadın isminin tasnifi neticesinde, incelediğimiz dönem için, Çorum'da kullanılan isimler şu şekilde sıralanabilir;

a- Erkek isimleri listesi

<u>İsimler</u>	<u>Tekrar</u> <u>Adedi</u>
1- Mehmed (Muhammed)	144
2- Osman	85
3- Ali	79
4- Ahmed	73
5- Hüseyin	73
6- Abdullah	63
7- Mustafa	49

6. bkz. Ç.Ş.S., 2/221, 252.

7.Ç.Ş.S., 2/155.

8. Ç.Ş.S., 2/120.

8- Ömer	44	46- Nurullah	2
9- Hasan	44	47- Mevlüd	2
10- İbrahim	42	48- Miktađ	2
11- Halil	24	49- Receb	2
12- İsmail(Ismak)	22	50- Şâkir	2
13- Bekir(Ebubekir)	22	51- Rıza	2
14- Süleyman	16	52- Asaf	1
15- Mahmud	14	53- Abdülkerim	1
16- Veli	11	54- Abdülfettah	1
17- Salih	11	55- Abdünnafi	1
18- Abdurrahman	9	56- Câhid	1
19- Satılmış	8	57- Memik	1
20- Musa	7	58- Kavas	1
21- Yusuf	6	59- İslam	1
22- Himmət	5	60- Kenan	1
23- Hıdır	5	61- Mert	1
24- Hamza	5	62- Nâbi	1
25- Aşir	4	63- Nuh	1
26- Kadir	4	64- Raşid	1
27- Emin	4	65- Selim	1
28- Ca'fer	4	66- Semet	1
29- Kamil	4	67- Halim	1
30- Yahya	4	68- Hurşid	1
31- Sadık	4	69- Remzî	1
32- Murad	3	70- Feyzî	1
33- Memiş	3	71- Hadi	1
34- Durmuş	3	72- Rıdvân	1
35- Yakub	3	73- Nureddin	1
36- Arif	3	74- Rüşdi	1
37- Nu'man	3	75- Mahir	1
38- Sa'id	3	76- Edhem	1
39- Feyzullah	3	77- Tahir	1
40- Bektâş	2	78- Müştak	1
41- Abbas	2	79- Surûri	1
42- Alişân	2	80- Vecihi	1
43- İshak	2		
44- İsa	2		
45- Nebi	2		

Defterde seksen adet erkek ismi tesbit etmiş olmamıza rağmen, bunlardan ilk onyedisi 969 şahsın 816'sına, yani toplam şahısların %84.21'ine isim olarak verilmiştir. O zamanın en popüler isimleri diyebileceğimiz bu isimlerin sıralanışı diğer bölgelerde isimler üzerine çalışma yapan araştırmacıların ortaya koyduğu neticeler ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu, Osmanlı Cemiyetinin isim vermede, kollektif bir şüura sahip olduğunu göstermesi açısından ayrıca dikkat çekicidir.

B-Bayan İsimleri Listesi

<u>İsimler</u>	<u>Tekrar Adedi</u>
1- Fatma	37
2- Aişe	21
3- Meryem	20
4- Şerife	14
5- Asiye	13
6- Hadice	13
7- Satı	12
8- Emine	12
9- Kezzıban (Kerzıban)	9
10- Zeliha (Züleyha)	8
11- Elif (Elife)	8
12- Sultan	6
13- Şakire	6
14- Zeyneb	5
15- Sabire	5
16- Melek	4
17- Cennet	4
18- Gevher	3
19- Hüsna	3
20- Döne	3
21- Atika	3
22- Dudu	3
23- Rabla	3
24- Rahime	3
25- Zahide	3
26- Server	2
27- Safiye	2

28-Rukiye	2
29- Şemsi	2
30- Sanem	2
31- Alime	2
32- Aliye	2
33- Arzu	2
34- Havva	2
35- Fânî	2
36- Hasen	2
37- Firdevs	2
38- Hanife	2
39- Kamile	2
40- Sabure	1
41- Silvâr	1
42- Esmâ	1
43- Hasene	1
44- Hurî	1
45- Fazilet	1
46- Hüsniyye	1
47- Kamer	1
48- Kerime	1
49- Neslihân	1
50- Ümmühân	1

Defterde tesbit ettiğimiz kırk dokuz çeşit bayan isminden ilk onu yüz altmış yedi şahsa isim olarak verilmiştir. Yani 264 şahsın %63.98'ine listedeki ilk on bayan ismi isim olarak verilmiştir. Bayan isimlerinde de erkek isimlerinde olduğu gibi belli isimler üzerinde yığılmalar olmaktadır. Bu yığılmalar isim verme geleneği ile açıklanabilir. Çocuklara isim verilirken aile büyüklerinin isimlerinin seçilmesi belli isimlerin tekrar etmesine sebep oluyordu. Ayrıca din ulularının önde gelenlerinin isimleri herkes tarafından rağbet görmekteydi.

İsim vermede İslâmî an'anelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. İsimlerin büyük çoğunluğunu İslâm büyüklerinin isimleri teşkil etmektedir. Bunun yanında erkeklerde Durmuş Satılmış, Bektâş, bayanlarda ise, Satı, Döne gibi Türkçe isimlere de tesadüf edilmektedir. Eski Türk inanç ve telakkileri ile alâkalı olan bu isimler, bugün de aynı telakkiler ile birlikte kullanılmaktadır. Çocuk ölümlerinin çok olduğu ailelerin yeni doğan çocuklarına Yaşar,

Durmuş, Durdu, çok kızı olan ailelerin daha sonra doğacak olanların erkek olması için Döne ve doğan kız çocuğun kısmetinin açık olması için Satı isminin verilmesi buna benzer örneklerdir.

c. Lakablar ve ünvanlar

İncelediğimiz defterde şahıslar daha çok bir lakab zikredilmeksizin doğrudan babalarının adıyla tarif olunmuşlardır. Bunun yanında bir şahsın isminden ayrı olarak ve sonradan takılan, o şahsın herhangi bir özelliği veya yaptığı işi anlatan lakablar da yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

-kara	-sevilmemoğlu	-hallacoğlu
-kuru	-kibaroğlu	-seyisoğlu
-karaderili	-acem	-tenekeci
-körcüliz	-yağcı	-katırcı
-kel	-serbaz	-kalaycı
-gönbol	-delibaşı	-kepçeci
-karagözoğlu	-civginoğlu	-semercioğlu
-totikoğlu	-kurtoğlu	-çorbacioğlu
-corukoğlu	-karakurtoğlu	-alaybeyzâde
-mertekoğlu	-tonbuşoğlu	-karaçanaklı
-tantan	-garib	-karakeçili
-topal	-kuburoğlu	-karakoyunlu
-kör	-kürtoğlu	-elekçi
-altıparmak	-yamakalioğlu	-çavuş

Lakabın manasına yakın olmak birlikte, şeref pâyesi olarak kullanılan, bir resmî vazife veya ilmî pâyeye işaret eden ünvanlar, aynı zamanda toplumun sosyal seviyesini de gösterirler.

Ünvanların toplumdaki dağılışı:

<u>Ünvanlar</u>	<u>Kullanan şahıs sayısı</u>	<u>%</u>
El-Hâc	80	8.26
Ağa	50	5.16
Efendi	55	5.68
Seyyid	18	1.86
Bey	15	1.55
Molla	5	0.5
Kethüdâ(Kahya)	8	0.82

Bu ünvanların büyük oranda şehir merkezinde yaşayan şahıslar tarafından kullanılmış olması dikkati çekmektedir. 969 şahıs arasında 80 adet hacı bulunmaktadır. Bunun genel içindeki oranı %8.26'dır.

Hız.Hüseynin yoluyla Hz.Peygamber'in soyundan gelenler için kullanılan "seyyid" ünvanı bazen ilmiye sınıfına mensub olanlar için efendi manasına da kullanılabilirdi. Defterde geçen 18 adet seyid'in hangilerinin gerçek seyid olduğunu tesbit etmek güçtür. Ancak Çorum'da, seyidlerin haklarını korumak, devletle olan münasebetlerini yürütmek ve sahte seyidlerin aralarına karışmasını önlemekle vazifeli "Nakibü'l-esrâf kaimmakamlığı"na tesadüf etmekteyiz. İlmîye sınıfına mensublar için kullanılan "efendi" tabiri de sıkca geçmektedir. "efendi"lerin genel içindeki oranı %5.68 iken "seyyid"ler %1.86 kadardır. Yine efendi tabiri ile aynı maksatla kullanılan "molla" tabirine de rastlanmıştır. Ayrıca askerî ve idârî ünvanlardan olan "ağa" ve "bey" ünvanları toplam %6.7 oranında kullanılmaktaydı.

4- Sosyal Yapılar ve Müesseseler

Çorum'da deftere aksettiği kadarıyla tesbit edebildiğimiz sosyal yapılar, câmiler, mekteb ve medreseler, tekke ve zaviyeler, kahvehaneler ve hanlar olarak sınıflandırılabilir.

a-Camiler: 1-Cami-yi Kebir, 2-Medrese Mahallesi Cami-i şerifi, 3-Defterdâr Abdülbakı Paşa Camisi

b-Mekteb ve Medreseler: 1-Çırakhoca Mektebi (Sıbyan mektebi), 2- Ömer Nacî Medresesi, 3-Muzaffer Bey Medresesi, Medrese adıyla anılan mahalleye adını veren Medrese,

c- Vakıf ve zaviyeler: 1- Seyyid Murad Zaviyesi, 2-Melike Hatun vakfı, 3-Arif Çelebi vakfı, 4- Süheyb-i Rûmî (R.A.) Hazretleri vakfı, 5-Mahmud Paşa vakfı (Osmancık)

Vakıf hizmetleri, bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Çorum bölgesinde de sosyal ve idârî hizmetlerin önemli bir kısmını karşılıyordu. İncelediğimiz defterde vakıf hizmetleri ile alâkalı 18 adet belge bulunmaktadır. Bunlardan 12'si çeşitli dinî ve sosyal hizmetler için hayır sâhiplerinin yaptığı vakıfların kayıtlarıdır. Bunlar nakid

para ile olduğu gibi (9) mallarının üçte birini vasiyyet etmek suretiyle de yapılabilmektedir.(10) Tereke kayıtları arasında da bu şekilde vakıflara rastlanmaktadır. Zikrettiğimiz belgeler içinde nakid olarak yapılan vakıfları toplam meblağı 10.430 kuruştur. Bunların büyük bir kısmı Çorum'daki Câmî-yi Kebîr'in çeşitli ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Aynı cami vakfının yaptığı sarfiyat ile alâkalı kayıtlar da bulunmaktadır.(11)

Bu vakıf kayıtlarından Uç Mahallesi'nde yeniden inşâ olunan çeşmeye, demirci dükkânlarında yine yeniden inşâ edilen ayak yoluna, uncu dükkanları önündeki kaldırımlara ve köprü tamirine sarf olunmak üzere sekiz yüz elli gürüş vakf edildiğini öğreniyoruz,"(12)

Çorum'da Arif Çelebi ve Melike Hatun vakıflarının *evlâd-ı vâkıftan berât* ile mütevellisi olan es-Seyyid Ömer Efendi'nin, Gürcü Köyündeki Hass diye bilinen arazilerin sınırlarının tespiti isteğine binaen, Hass diye bilinen arazilerin sınırlarını beyan eden bir kayıt bulunmaktadır. Gürcü Köyü ahalisinin önce bu sınırları tesbitten kaçınmış olmaları bu vakıf arazilerinin mühmel kalmış olduğu ve köy ahalisi tarafından ekildiği intibahı uyandırmaktadır.(13) 24 Şubat 1857 tarihini taşıyan bu kayıtdan, zıkr edilen vakıf arazilerinin otuz iki parça olduğunu ve 127 kile, 2 hak tohum ekim yapılabildiğini öğreniyoruz.

Yine Çorum Kazası'nda vâki seyyid Murad Zaviyesi Vakfının H.1277 ve 1278 (M.1861-1863) tarihlerine ait muhasebe kaydından anladığımız kadarıyla 1277 senesinde 11021 gürüş 1278 senesinde ise 8701 gürüşluk hasılatı olmuştur. Elde edilen hasılatın ise zaviyeye gelen misafirlere ve zaviye ahâlisinin ihtiyaçlarına sarf olunduğu belirtilmektedir.(14)

Ayrıca Osmancık'ta bulunan Mehmed Pâşâ Vakfı'nın, Ladik Kazâsı'nda Kurıcek köyü, Çorum'da Kayı, Türkler ve Timurlu köylerinde arazileri olduğu anlaşılmaktadır.(15)

9.Ç.Ş.S., 2/15, 19, 26, 33, 71, 84, 87, 117, 224, 235.

10. Ç.Ş.S., 2/ 73, 229.

11. bkz. Ç.Ş.S., 2/3,18,19.

12. Ç.Ş.S.,2/15, 87, 224.

13. Ç.Ş.S., 2/240

14.Ç.Ş.S., 2/216

15. Ç.Ş.S., 2/49, 50,

5- Çorum Mahkemesine Yapılan Müracaatlar

Bir cemiyetteki beşeri münasebetlerin seyri, o cemiyet hakkında esaslı bir fikre sahip olmamızı sağlayan başlıca amillerden biridir. Zaten hukukun konusunu da bu teşkil etmektedir. Defterde bu dönem için mahkemeye yapılan müracaatlar, alım-satım, arazi-veraset ihtilafı, diyet-i şer'i-kan bedeli ve alacak davaları ile alâkalı kayıtlardan ibarettir.

Çorum Kazası'nda Berhan Kethüdâ Mahallesi sâkinlerinden Kuburoğlu İsmail bin Süleyman'ın Hamamlıçay köyündeki bağ ve bağçesini, Beydili köyü ahalisinden Şeyh Mehmed ve kardeşi Hüseyin bin Halil adlı kimselere her biri yüz guruş semen karşılığında sattığına dâir kayıt 13 Ağustos 1856 tarihini taşımaktadır.(16) Defterde arazi ve verâset ihtilafı ile alâkalı altı adet kayıt bulunmaktadır. Gevher Salık köyü ahalisinden Solakoğlu Mehmed bin Abdullah'ın varisleri arasında vukû' bulan verâset davasında mahkeme ber-vech-i nusfiyyet üzere bölünmesi hususunda karar vermiştir.(17) Şehler Mahallesi sâkinlerinden Mehmed Ağa'nın ölümü üzerine varisleri olan kızı Fatma tarafından kardeşi Mehmed aleyhine açılan veraset davası, şahidlerin şehadeti ile Mehmed lehinde hükm olunmuştur.(18) Deliler köyünden müteveffâ Osman'ın varislerinden Zahide adlı bir hatun tarafından açılan verâset iddiası ile alakalı dava mürûr-ı zaman (zaman aşımı) sebebiyle geri çevrilmiştir.(19) Karamançavuş Mahallesi'nden Sultan bint-i Ali adlı hatunun ölümü üzerine kocası ve kızları arasında veraset hususunda ihtilaf çıkmış ancak şahidlerin şehâdeti neticesinde mahkeme davalı kocayı haksız bulmuştur.(20) Yine, Çorumda Accelievveli sakinlerinden Sabire bint-i Ömer'in verâsetinin, kendisine hibe yoluyla verildiği iddiası ile varisler aleyhine açılan dava üzerine mahkeme şahidlere müracaat etmiş ve onların şehâdetine binaen davacı aleyhine hükm vermiştir.(21)

16. Ç.Ş.S., 2/77

17. Ç.Ş.S., 2/31

18. Ç.Ş.S., 2/85

19. Ç.Ş.S., 2/105

20. Ç.Ş.S., 2/227

21. Ç.Ş.S., 2/239

Arazi ihtilafı ile alakalı olarak, Karakeçili Mahallesi sâkinelerinden Fatma bint-i Ahmed nâm hatunun, Çanakçı Köyü ahalisinden Halil bin Halil'in arazilerine müdâheleden men' edilmesi için açtığı dava, iddiasına uygun delil ve şahid bulamaması, ayrıca davalı Halil'in yemini üzerine davacı aleyhine hükm olunmuştur.(22)

Diyet-i şer'i ve kan bedeli ile alâkalı üç adet belge bulunmaktadır. Peşpeşe kaydedilmiş olan bu belgelerin ilki Türkler Köyü'nde vukû' bulan bir katlı davası ile alâkalıdır. Hacıoğlu bağında bekçilik yapan Köleoğlu Osman tarafından tüfek ile hataen öldürülen Cesikoğlu Osman'ın varisleri tarafından diyet-i recül olan bin dirhem gümüşün aliverilmesi için açtıkları dava üzerine taraflar iki bin yığirmi gürüş karşılığında akd-i sulh eylemişlerdir.(23) İktincisi, Çanakçı köyü'nden Emine bint-i Süleyman'ın kocası İbrahim bin Hasan tarafından darb ile öldürülmesi üzerine maktulun babası tarafından açılan kızının "dem ve diyetine müteallik" ammeyi dava üzerine beşyüz gürüş mukabelesinde akd-i sulh eylemişlerdir.(24) Bu hususta üçüncü dava ise Çukurvıran Köyü sâkinlerinden Ahmed bin Ahmed'in Çorum'da Çiriş Mahallesi sâkinlerinden Osman tarafından sol gözünün taş ile kör edildiği iddiası ile açtığı "nisf-ı diyet-i recül" davası, şahidlerin ikrârı ile adı geçen Ahmed'in sol gözünün aslında dağda odun keser iken budak batması neticesinde kör olduğunun anlaşılması üzerine geri çevrilmiştir.(25) Bunlardan başka Hacı Yusuf Mahallesi sâkinlerinden Çorbacioğlu Ebubekir'in zahiresini Merzifon'a nakl ve hanbardan çıkarmak üzere icaren tuttuğu Murad Çavuşoğlu Mehmed'in arabayı yüklerken hanbarın orta tahtası kırılıp, çuvalın üzerine düşmesi neticesinde kazaen öldüğüne dâir bir kayıt bulunmaktadır.(26)

Alacak-borç hususunda ise tek kayıda rastlanmıştır. Aslen Darende ahalisinden olup Çorum'da İsa Halife Mahallesinden sâkin tüccar Cerid-zâde Hafız Mehmed Ağa'nın Kayseriyye'ye bağlı Talas

22. Ç.Ş.S., 2/41

23. Ç.Ş.S., 2/126

24. Ç.Ş.S., 2/127

25. Ç.Ş.S., 2/128

26. Ç.Ş.S., 2/236

Köyü'nden ticâret maksadıyla Çorum'da Küre Köyü'nde mütemekkin olan Kırkor veled-i Matyos'dan alacağı olduğuna dâir açtığı dava Hafız Mehmed'in şahid bulamaması üzerine geri çevrilmiştir.(27)

Bu sınıflandırdığımız belgelerden farklı olarak mahkemeye yapılan müracaatlar arasında Çorum'da Emir Ahmed Mahallesi sakinelerinden Fatma bint-i Ömer nâm hatunun bütün mâl varlığını kız torunu Asiye'ye vastiyet eylediğine dâir bir kayıt(28) ile Çerkez muhacirlerinden müslüman bir köle olan Kadırgı bin Yahya'nın sahibi Kunya bint-i Hazz adlı hatunu hürriyetinin verilmesi hususunda dava ettiğine dâir kayıtlar(29) da zikr edilebilir.

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile idârî, hukûkî ve mâlî sahalarda girişilen reformize gayretleri ile meşgûl iken, bir yandan 1853'te başlayan Kırım Savaşı, malî yapıyı hayli yıpratmıştı. Fiatlar yükselmiş, geçim sıkıntısı artmıştı. Rusların devamlı ve sistemli baskısı sebebiyle Kırım'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya ve Rumeli'ye sürekli göçler başlamıştı. Sadece 1854 ile 1864 yılları arasında Türkiye'ye sığınan göçmenlerin sayısı 595.000 kişiye varmıştır.(30) Bunların bir kısmının Çorum bölgesine de yerleştirilmiş olduğunu anlıyoruz. Defterde "çerkes muhacirleri", "çerâkis mühacirlerinden" gibi ifadeler bir kısım Çerkez muhacirinin Çorum'a getirilmiş olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi, Çerkezler Rus Baskısından kaçarak, bu dönemden sonra topluca olara Anadolu'ya göç etmişlerdir.

6-Askerî Yapı

Defterde askerî konular ile alâkalı 24 adet belge bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Tanzimat'tan sonra kabul edilen kur'a ile askere alma usûlünün nasıl uygulanacağını bildirmektedir. 1844'den itibaren 20 yaşını doldurmuş gençler arasından kur'a çekilerek, isimlerine kur'a isabet edenler beş yıl müddetle askerlik yaparlardı. Eyâletlerin orduya ne miktarda kur'a eratı verecekleri, nüfûs ve sahaları dikkate alınarak tesbit ediliyor ve her yıl martın

27. Ç.Ş.S., 2/251

28. Ç.Ş.S., 2/42

29. Ç.Ş.S., 2/129

30. Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara 1983, s.277-278.

birinci günü, her ordunun fiili hizmet erâtı beşte bir nisbetinde yenileniyordu.(31) Bu askere alma usûlü icrâ olunurken vazîfeli memurların yanında bir de tabîbe ihtiyaç duyuluyordu. Tabib askerlerden sakat ve hastalıklı olanları ayırt etmekle vazîfeli idi.(32) Defterde 10 Eylül 1857 tarihini taşıyan bir ferman kaydında hicri bin İkiyüzyetmişiki senesine mahsûben icrâ olunacak askerî düzenleme gereğince Dersa'adet-i ordu-yı hümâyûndan çıkarılacak eski neferlerin yerine kur'a usûlüyle yeni neferler alınacağı ve bu işe de Miralay İbrahim Bey'in vazîfelendirildiği kayıtlıdır. Aynı belgede Çorum ve çevresinden o seneye ait toplam üç yüz altmış iki kişinin askere alınacağı da zikredilmektedir.(33) Bu muvazzaf olarak yapılan hizmetin sonunda terhis edilenler yedi sene redifte hizmet ederlerdi. Redif kuvvetleri ordunun yedek kuvvetleri idi. Redifler her yıl bir ay içinde nöbetleşe ile bağlı oldukları kazaların merkezlerine çağrılarak orada talim görüyorlardı. Redif kuvvetlerin sayısı muvazzaf kuvvetlere denk idi. Rediflerin yedi yıllık vazîfe süresi sona erdiğinde ise "..kendü iş ve güçleri ile meşgûl olmaları için.." ellerine "edâ-yi hidmet tezkiresi" verilerek memleketlerine gönderiliyorlardı.(34)

Osmanlı askerî kuvvetleri dört bölüme ayrılmıştı;

1- Muvazzaf kuvvetler, 2-Redif kuvvetler, 3-Yardımcı kuvvetler, 4- Başıbozuklar.

Muvazzaf kuvvetler, ordunun esas savaş kuvvetlerini teşkil eden ve birbirinden müstakil olarak ayrı ayrı merkezleri bulunan altı orduya bölünmüştü.(35) Çorum bölgesinden toplanan askerlerin, Anadolu Ordusu diye ifade edilen Dördüncü Ordu'da istihdam edildiğini biliyoruz. (36) Bir başka kayıta ise, 22 Eylül 1855 tarihinde, Anadolu Ordu-yı hümâyûnu nakliye hizmetinde istihdam olunmak üzere yeni tertib olunan "hayvânât-ı harbedenler" için gerekli hayvanların temin

31. Karal, E.Z., a.g.e., s.159-164.

32. Ç.Ş.S., 2/16, 17.

33. Ç.Ş.S., 2/89.

34. Ç.Ş.S., 2/21, 76.

35. Karal,E.Z., a.g.e., s.162.

36. Ç.Ş.S., 2/66.

edilmesi hususunda Çorum'a yazılmış olması, Çorum'un muvazzaf kuvvetler açısından Anadolu Ordu-yı hümâyûnu ile alâkalı olduğunu göstermektedir.(37)

Bu dönemde Çorum, Redif teşkilatı bakımından dört bölgeye ayrılan imparatorluğun ikinci bölgesinde bulunuyordu. Çorum'da bu bölgenin bir depo merkezi de bulunmaktaydı. Ancak bu deponun daha sonra, Çorum'un Amasya Sancağı'ndan ayrılması ile birlikte Yozgat'a taşındığını öğreniyoruz.(38) Bütün bunlardan, Çorum'un bu dönemlerden sonra eski ehemmiyetini artık kaybettiği neticesi çıkmaktadır.

Defterde bunlardan başka, batum Ordu-yı hümâyunu için zaman zaman Çorum'dan erzâk tedârîki husûsunda çeşitli kayıtlar bulunmaktadır.(39) Batum'daki Ordu, Kırım savaşı sebebiyle orada bulunuyordu. Erzâk isteklerinin ise devâm eden savaş ile alâkalı olması muhtemeldir. Kayıtlar arasında yine Kırım Savaşı ile alâkalı, Osmanlı Devleti'nin Rusya Devleti ile savaşa başladığını duyuran, savaş ilanı ve savaş için istenen hazırlıkları anlatan peş peşe kaydedilmiş iki belge bulunmaktadır. 10 Ekim 1853 tarihini taşıyan bu belgelerden ilkinde, sulh ve salâhın korunmasına büyük itina gösterilmesine rağmen Rusya'nın Purut Nehrini geçerek Eflak ve Boğdan'ı istilâ etmesi üzerine, meclis kararı ve Şeyhülislâm fetvâsına binaen Rusya Devleti ile savaş olunacağı ifade edilmektedir.(40) İkincisinde ise devletin Rusya Devleti ile muharebe yapılacağından dolayı süvari ve piyâde askerinin geride kalan "yalınlıları" (41) nın dahi celb olunacağı belirtilmektedir. Bu, Kırım Savaşına verilen ehemmiyeti ve Türk toplumundaki tesirlerini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Aynı belgede at ve bargir sahibi olanların hayvanlarıyla geldikleri takdirde, hayvanlarının yem, yiyecek, nal ve mihinin karşılanacağı gibi hayvanlarının telef olması halinde yerine daha iyi başka hayvan verileceği vadedilmekte ve bunların layığıyla halka duyurulması ve toplanan askerlerin süratlice, yanlarına subayları katılarak, Dersa'adete gönderilmesi istenmektedir.(42)

37. Ç.Ş.S., 2/68,69

38. bkz., Ç.Ş.S., 2/78

39. bkz.b, Ç.Ş.S., 2/51,53,75.

40. Ç.Ş.S., 2/38.

41. Askerî bir ta'bir olan "yalınlı" Kamus-ı Türkî'de şöyle ifade edilmektedir:
"Bakacak yalnız bir erkeği olup asker vermekten muaf olan hâne (aile).

42. Ç.Ş.S., 2/39.

Çorum, İstanbul'dan Samsun limanı üzerinden askeri mühimmât ve erzâk nakliyatında bir uğrak yeri durumundaydı. 29 Ağustos 1855 tarihli bir kayıttaki, Hicâz ve Irak Ordu-yı hümâyûnun levâzımâtından Samsun İskelesine gelmiş olan mühimmâtın nakliyesine kolaylık sağlanması ve beş-altı yüz devenin de bu maksatla tedârîki istenmektedir.(43) Çorum'u civâr yerlere bağlayan yolların bu dönemde mühim fonksiyonlar icrâ ettiği söylenebilir.

7- Vazifeliler

Defterde bu dönem için, Çorum'u ilgilendiren pek çok vazifeli ismi geçmektedir. Bu durum incelediğimiz defterin önemini artırmaktadır.

Bu dönemde her eyâletin başında "vezir" rütbesini haiz birer valî bulunuyordu. Defterde ismi geçen, Çorum'un bağlı olduğu eyaletlerini valileri şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Dönemi</u>
Feyzullah Paşa	Sivas Valisi	1856'dan önce
Ali Rıza Paşa	Ankara Valisi	31 Ağustos 1856' da vazifeli
Ethem Paşa	Ankara Valisi	24 Nisan 1863'de vazifeli

Sancak adı verilen teşekküllerin başında "mutasarrıf" adı verilen vazifeli bulunmaktaydı. "Liva" ismi de verilen sancak, kazâ ile vilâyet arasında idarî bir teşekkül idi. Bunların bir kısmı da müstakil idi, vilâyetlere olduğu gibi sancaklara da bağlı kazalar vardı.(44) Defter de ismi geçen mutasarrıflar şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Dönemi</u>
Hüseyin Remzi Paşa	Amasya ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı	10 Ekim 1853'den önce
Salih Paşa	Amasya ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı	13 Eylül 1854'den önce

43. Ç.Ş.S., 2/234

44. Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul, 1983, s.586.

Arif Paşa	Amasya ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı	13 Eylül 1854'den sonra
Kamil Paşa	Amasya ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı	1857 ve 1858' de vazifeli
Es-Seyyid Hâfiz-Ahmed	Hüseyinabâd Kazası Mutasarrıfı	4 Haziran 1852' den sonra
Rıdvan Paşa	Ankara Eyâleti (Bozok) Mutasarrıfı	1860 ve 1861'de vazifeli
Mehmed Nureddin Paşa	Bozok Eyaleti Mutasarrıfı	1862'de vazifeli

Kadı askerler taşralarda kendilerine vekâlet sûretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. Naib ismi verilen bu vekiller gördükleri davâlardan kadılar gibi harc alırlar ve bu harclardan Kazaskerlere de hisse verirlerdi.(45) Her naib ancak kendi vazife (kaza) bölgesinde vukû' bulan davalara bakabilirdi. Nitekim bizim okuduğumuz defterde bu konu ile alakalı bir kayıta İskilib Kazası Naibi'nin Karahisar-Timurlu ahalisinden el-Hâc Mustafa'nın terekesini selâhiyeti olmadığı halde İskilib Kazası'nda Yalakçay Karyesi'nde oturuyor denilerek tahrir etmesi üzerine bir daha böyle bir hadîsenin vukû' bulmaması ve bu tür hususlara dikkat edilmesi istenmektedir.(46) Sicilde sekiz adet naib nasb olduğuna dair mürasele kaydı bulunmakla birlikte Çorum ve Hüseyinabâd Kazâlarına bir ve daha sonra Çorum ve Karahisar-Timurlu Kazâlarına bir naib nasb olduğundan dört naib'in varlığından söz edebiliriz. Naiblerin vazife süreleri de değişmektedir. Defterde ilk nasb olunan naib beş buçuk, ikincisi dört, üçüncüsü ise bir buçuk yıl kadar vazife yapmışlardır. Naiblerin ortalama vazife süreleri 3.66 yıl kadardır. Çorum Kazası naibleri şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Dönemi</u>
Es-Seyyid Mehmed Said Efendi	Çorum ve Karahisar -Timurlu	4 Haziran 1852'den sonra
Es-Seyyid el-Hâc Mehmed Nureddin Efendi	Çorum ve Karahisar -Timurlu Naibi	3 Aralık 1857'den sonra

45. Pakalın, M.Z., a.g.e., s.644.

46. Ç.Ş.S., 2/98

Müfti-zâde el-Hâc Mehmed Sadık Efendi	Çorum ve Karahisar -Timurlu Naibi	4 Kasım 1861'den sonra
Mehmed Müştak Efendi	Çorum ve Karahisar -Timurlu Naibi	19 Nisan 1863'den sonra

Halle muhtac olan fikhî bir mesele hakkında sorulan suale selahiyet sahibi olanın verdiği cevaba fetva denir. Fetva şifahi olduğu gibi yazılı da olabilir. Her iki duruma göre ilmî selahiyete dayanarak cevap verene müfti denirdi.(47)

İncelediğimiz defterde beş adet müftinin nasb olduğuna dâir mürasele kaydı bulunmaktadır. Müftilerin de muayyen bir vazife süresi bulunmamaktadır. Ayrıca aynı şahsın bir kaç defa müfti nasb olduğunu görmekteyiz. Önce es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi, Ahmet Feyzî Efendi'nin rahatsızlığı üzerine onun yerine müfti olmuştur. Sonra Mehmed Sadık Efendi'nin "suî hareketinden" dolayı yerine tekrar Ahmed Feyzî Efendi müfti nasb olunmuş ancak daha sonra, bu kez Ahmed Feyzî Efendi "sûî hareketinden" dolayı vazifeden alınıp, yerine yine Mehmed Sadık Efendi getirilmiştir. Bu durum, bu iki şahsiyet arasında müftilik için rekabet bulunduğunu ve birbirlerini türlü bahanelerle vazifeden aldırarak birbirlerinin yerlerine geçtikleri düşüncesini uyandırmaktadır. Ayrıca vazife verilirken iltimas ve adam kayırmanın varlığı hakkında da bir fikir vermektedir. Müftilere hitaben yazılan mürasele kayıtlarında müftilerin Hanefî imamlarının sağlam kavilleri ve muteber fıkıh kitaplarından açık ve doğru nakiller ile fetva vermeleri ve imzalarında "Çorum Müftisi" diye imza kullanmaları istenmektedir.(48) Nasb olunan müftiler şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife dönemi</u>
Es-Seyyid Ahmed Feyzî Efendi	Çorum Kazası Müftisi	23 Haziran 1853' den önce ve 22 Nisan 1853-3 Nisan 1855 arası tekrar vazifeli
Es-Seyyid Mehmed	Çorum Kazası	23 Haziran 1852-

47. Pakalın,M.Z., a.g.e., s.591.

48. bkz. Ç.Ş.S..., 2/3,5,8, 64,81,106.

Sadık Efendi	Müftisi	22 Nisan 1853 arası ilk vazife ve 3 Nisan 1855-4 Eylül 1858 arası ikinci vazife dönemi
Müfti-zade el-Hâc Ali Arif Efendî	Çorum Kazası Müftisi	4 Eylül 1858'den sonra

Osmanlı Devleti'nde Hz.Peygamberin soyundan gelenlere büyük hürmet ve ihtirâm gösterilirdi. Peygamber sülalesine mensub olanların işleriyle meşgul olan, haricтен neseb ilhak olunmasını men' ve tahzir vazifesi "nakibü'l-eşraf" ismi verilen vazifeliler tarafından yürütülürdü. Büyük bir mansıb olan bu vazife Osmanlı döneminde ilk defa Yıldırım Beyazıd tarafından kurulmuştu.(49) Çorum'da Katımmakam-ı Nakı-bi'l-eşraf vazifesiyle zikr edilen iki isme tesadüf ediyoruz. İlki es-Seyyid Halil Efendî diğeri ise Halil Efendî'nin suî hareketinden onun yerine tayin olunan es-Seyyid Ebubekir Esad Efendî ismindeki vazifelilerdir. Nakibü'l-eşrafılar aynı zamanda kaza meclisinin de azası idiler. Halil Efendî 13 Ekim 1854'de vazifeden alınmış ve meclis azalığı da buna bağlı olarak düşmüş oluyordu. Halil Efendî yerine nakibü'l-eşraf kaymakamı olan ve meclis azalığına getirilen Ebubekir Es'âd Efendî'nin 16 Temmuz 1855 ve 4 Şubat 1859'da vazifeye tekrar atandığını görüyoruz.(50)

Çorum Kazası'nın başında "Mîr-i mîrân-ı kırâmdan dergâh-ı alıkabucubaşısı" rütbelerini hâiz bir müdür bulunuyordu. Müdürler aynı zamanda "beytü'l-mâl müdürü" vazifesini de yürütüyorlardı.(51) Defterde zikredilen müdürler sırasıyla şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Dönemi</u>
Necib Ağa	Çorum Kazası Müdürü	7 Şubat 1853' den önce
El-Hâc Mehmed Ağa	Çorum Kazası Müdür-vekilî	28 Şubat 1853-29 Haziran 1855 arası
Hacı Mehmed Efendî	Çorum Kazası Müdür-vekilî	29 Haziran 1855' den sonra
Ömer Sakıb Efendî	Çorum Müdürü (Beytü'l-mâl me'muru)	27 Kasım 1860'da vazifeli

49. Pakalın,M.Z., a.g.e., s.647.

50. Ç.Ş.S., 2/113,152,197.

51. Ç.Ş.S., 2/113, 152,197.

Hacı Bekir Efendi	Çorum Kazası Mâl Müdürü, Beytû'l-mâl emini	26 Mart 1863'den sonra
Mehmed Ağa	Çorum Kazası Müdürü	24 Nisan 1863'den sonra

Osmanlı Devleti'nde bazen "ehl-i seyf" bazen de "ehl-i örf" diye ifâde edilen askerî vazifelerini idâri vazifeliilerden ayırmak mümkün değildir. Ancak defterde asker celbi erzak ve mühimmât nakli gibi özellikle askerî amaçlarda hizmet veren vazifeliler de şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Tarihi</u>
İsmail Ağa	Redif binbaşısı, kura-yı şer'iyye için vazifeli	12 Kasım 1852
Mümeyyiz Efendi	Kur'a-yı şer'iyye me'mûru	12 Kasım 1852
İsmail Ağa	Topcu Yüzbaşısı asâkir-i şahâne rediflerinden	
Boşnak Ahmed Bey	Vekil-i zabtiyye	
Lütfullah Bey-zâde	Asâkir-i muvazzaf me'muru	6 Temmuz 1855
Ahmed Bey		
İbrahim Bey	Amasya ve Çorum icra-yı kur'asına memûr	10 Eylül 1857
Kör Ali Efendi-zâde	Zabtiyye	29 Ağustos 1862
Feyzullah		
Hacı Musa	Zabtiyye Çavuşu	22 Nisan 1863
Behmed Bey	Zabtiyye Çavuşu	25 Ekim 1855

Defterde tesbit ettiğimiz diğer vazifeliler ise şunlardır;

<u>İsmi</u>	<u>Vazifesi</u>	<u>Vazife Tarihi</u>
Osman Ağa	Çorum Kazası Sandık Emni	12 Ekim 1854'den sonra
Ali Rıza Efendi	Sıbyan mektepleri	10 Ocak 1853

	Müfettişi	
Es-Seyyid Ebubekir Efendi	Muallim-i sıbyan	4 Aralık 1854
Mehmed Emin Efendi	Ömer Naci Medresesi müderrisi	29 Eylül 1860
Mehmed Tahir Efendi	Gülabibey Mahallesinde müderris	24 Nisan 1863
Salih Efendi	Sağarcı Mahallesinde müderris	26 Haziran 1863
Hüseyin Efendi	Sandık Emini	29 Mayıs 1857
Osman Bey	Dedesli Aşireti ser-muhtarı	13 Ekim 1853'den önce
Demirci Molla Efendi	Berhan Kethüda Mahallesi Muhtarı	3 Nisan 1862
Hasan Hadi Efendi	Cami-i Kebir İmamı	1853 ve 1854'de vazifeli
Hacı Mahmud-zâde	Cami-i kebir	1853 ve 1854'de vazifeli
Hacı Ahmed Ağa	Mütevellisi	
Mehmed Emin Asaf	Evkaf Müfettişi	
Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi	Kâtib-i mahkeme	-
Mustafa Efendi	Kâtib-i meclis	29 Mayıs 1857'de vazifeli
El-Hâc Mehmed Efendi	Kâtib	26 Mart 1863
Hacı Hafız Ali	Tütün gümrüğü me'muru	23 Şubat 1853
Çavuş Ali Ağa	Zahire gönderilmesine me'mur	3 Nisan 1855
Hacı Osman	İşçibaşı	3 Eylül 1856
Hacı Ahmed Ağa	Ser-esnâf, Cami-i Kebir Mütevellisi	3 Eylül 1856
Mustafa Efendi	Ankara Eyâleti Arazi me'muru	13 Kasım 1857
Hurmacı Mehmed-zâde	Kassâbbaşı	1862 senesi
Batmanoğlu Hüseyin	Bakkâlbaşı	6 Mayıs 1863

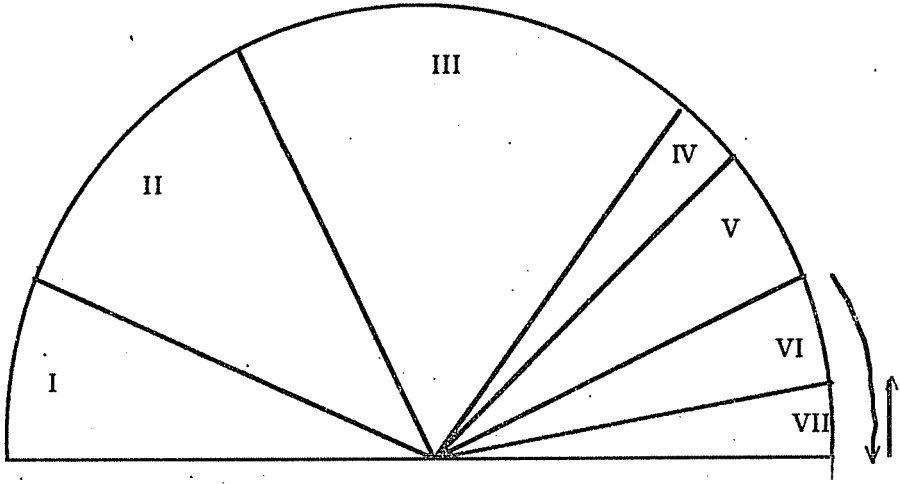
B- İktisadi Durum

Küçük şehir diyebileceğimiz Çorum, ne tam şehir ne de tam ziraat ekonomisi yapısında idi. Bir yandan halk şehir merkezinde yaşıyor, bir yandan da şehrin yakınında bulunan bağ ve bağçesinde ziraî üretimde bulunuyor, hayvancılık ile uğraşıyordu. Daha önceki yüzyıllarda varlığı bilinen üretim ve ticaret faaliyetlerinin büyük bir kısmının iktisadi ve sosyal hayat içindeki fonksiyonlarını devam ettirdiği görülmektedir.

Şehir sakinleri arasında "Osmançıklı, İskilibli, Narlılı, Delilerli, Karapürçekli, Yavılı," şeklinde ifade olunan şahısların varlığı Çorum'a civâr kaza ve köylerden yerleşmeler olduğunu göstermektedir.

Çorum'daki iktisadî yapıyı o dönemin klasik üretim faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Defterdeki tereke kayıtlarından çıkardığımız, tereke sahiplerinin mâl varlığına dâir hazırladığımız tablo, Çorum'daki iktisadi yapı hakkında bir fikir vermektedir.

<u>Bölümler</u>	<u>Gurus</u>	<u>%</u>
I- Ev Eşyası ve Elbise	83.250	18.351
a- Ev eşyası	64.725	14.267
b- Elbise	14.593	3.216
c- Silahlar	1.892	0.417
d- Kitaplar	2.040	0.449
II- Gayr-ı Menkul	130.013	28.659
a- Ev	85.995	18.956
b- Dükkan	5.108	1.126
c- Bağ-bağçe	34.910	7.695
d- Değirmen	4.000	0.881
III- Ziraat ve Hayvancılık	174.577	38.482
a- Ziraî aletler	7.046	1.553
b- Büyükbaş hayvan	88.452	19.497
c- Küçükbaş hayvan	30.367	6.694
d- Tahıl-saman	47.044	10.370
e- Arı	465	0.102
f- Yiyecek	1.203	0.265
IV-Ticârî ve Sınâî Mallar	7.555	1.665
V- Nakd-i Mevcud	27.680	6.101
VI- Alacaklar	30.576	6.740

Servetin Dağılım Grafiği

I- Ziraat ve Hayvancılık

Grafikten de anlaşılacağı gibi, Çorum ekonomisi ziraat ve hayvancılık üzerine kuruludur. Her ne kadar 85 adet tereke kaydından çıkarılmış olan servetin dağılımı grafiği bize, kesin neticeler söyleyebilmemiz için yeterli olmasa da Çorum'da iktisadî yapının üç aşağı beş yukarı bu bilgilere yakın olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde, sancaklıktan lağv edilerek Yozgat'a ilhak olunması Çorum'un iktisadî açıdan da eski hüviyetini yitirmiş olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Çorum'da zirâî üretimde tahıl başta gelmektedir. Tereke kayıtlarından anladığımız kadarıyla tahıl ürünleri arasında ise en çok buğday üretimi yapılmakta idi. Arpa ise buğdaydan sonra, üretimi yapılan tahıl ürünü idi. Tahıl ürünleri toplam servetin %10.370'ini teşkil etmektedir. Tesbit ettiğimiz bu sayı büyük oranda buğday ve arpa ile yan ürünleri olan saman, sınırlı olarak da burçak mahsüllerinden müteşekkildir. Bunlar yanında pamuk, kendir, cehrî, tütün üretimi de yapılmakta idi. Tahıl ürünleri yanında pek yaygın olmayan pamuk ve kendir ürünlerinin, varlığından haberdâr olduğumuz Çorum'daki küçük dokuma tezgahları tarafından işlendiği muhtemeldir.

Tütün gümrüğü ile alâkalı olarak Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Remzî Paşa'dan gönderilen emirnameden Çorum, İskilib, Karahisar-Timurlu, Zü'nun, Hacıköy, Hacıhamza kazalarında tütün ekiminin yapıldığını öğrenmekteyiz. Aynı emirnamede duhan öşrünün 1852 tarihinde tenzîl olduğu ve bunun ise beşte bir nisbetinde tahsîl olunacağından bahsedilmektedir.(52) Beşte bir nisbetinde yapılan bu tahsîlâtın onda biri ise mültezime ait bulunuyordu. Bugün için zikredilen bölgelerde üretimi yapılmayan, pamuk ve tütün gibi kültür bitkilerinin daha önce buralarda ekiminin yapılıyor olması "üretimde tecrübe" olarak değerlendirilebilir. Bu hususun günümüz ziraatçıların alâkasını çekeceğini ümit ediyoruz.

Tahıl ürünlerinin fiyatları sabit bir seyir takip etmemektedir. Tereke ve vakıf kayıtlarından çıkardığımız fiyatlar o dönemin fiat hareketlerini tam olarak aksettirmemektedir. Bir yılın değişik mevsimlerinde fiatların ve seneler arasında üretimin birbirini tutmaması, yani arzın sabit olmaması da fiatların farklı olmasını doğurmuştur. Bu sınırlı bilgilerden fiat artışları ve enflasyonun rakam olarak değerlerini tesbit etmek mümkün olmamakla birlikte, 1860 ile 1863 yılları arasında, tahıl ürünlerinde %100'e varan fiat artışlarından bahsedilebilir. Ancak bu fiat artışları, düzenli bir seyir takip etmemiştir. 1861 senesi için buğday fiyatları 50 ile 80 guruş arasında değişmektedir. 1862 senesi için 50 ile 100 guruş arasında, 1863 senesi için ise 80 ile 120 guruş arasında değişmektedir.

Bu bilinen mahsuller yanında ilim alemince pek az tanınan bir kültür bitkisinin Çorum'da yetiştirildiğini görmekteyiz. "Cehri" ismi verilen bu bitki Kamus-ı Türki'de "Sarı boya kökü" diye tarif edilmektedir. Latincesi "rhamnus" olan cehri, iki çenekgiller familyasındandır. Oldukça küçük olan çiçekleri sarı, beyaz veya yeşil renklerdedir. Meyvesi, kabukları ve odunundan boya çıkarılmasında fayalanılmaktadır. Beş yüz civârında çeşidi bulunan cehrinin ülkemizde yirmi iki türü vardır. Ağaçlık ve çalılık şeklindedir.

Türkiye'de Çorum başta olmak üzere Tokat, Zile, Amasya şehirleri ticaretinden büyük gelir sağlamaktaydılar.(53) Cehri, yeşil

52. Ç.Ş.S., 2/32.

53. Aktüre, S., "*19.Yüzyılda ve 20.Yüzyıl Başında Çorum", *Çorum Tarihi*, 5.Hittit Festivali Komitesi, s.132-133.

renk boyaların altına astar olarak kullanılan ve bir çok boya ile karıştırılarak yeni tonlar elde edilmesine imkan sağlayan tabii bir boya idi. Bu yüzden tabii boyacılığın temel maddelerinden biri sayılmaktadır.

Çorum Tarihi adlı Kitab'ın III. bölümünü hazırlayan Sevgi Aktüre 1830'dan sonra Anadolu'daki Cehri üretimini Avrupa pazarlarına girmeye başladığını ve 1868'den sonra ise cehri ziraatının Yeşilirmak vadisi boyunca yoğunluk kazandığını kaydetmektedir. Ancak incelediğimiz defterde Çorum ile İskilib Kazaları ahalleri arasında vergilerinin düzeltilmesi hususunda vukû bulan anlaşmazlık üzerine deftere tekrar yazılan, 1 Nisan 1846 tarihli eski bir kayıta H.1256 senesinden 1261 senesine kadar vergi borcu bulunan Çorum Kazası ahalisinin bu borçlarını ödeyemeyeceği ifade edilmektedir. Buna sebep olarak da "...aradan altı sene daha mürûr eyleseninden ve bazı mahsûlata nakısa gelmesinden ve biraz ahali dahi terk-i vatan eylemeleri.." gösterilmektedir. Belgede devamla "..(Çorum Kazası) ahalisinden ekserisinin temettu' ve ticâretleri cehri mahsûlünden ibaret olarak bu dahi hiç akçe itmez derecesine gelmiş olduğu eelden pek çoğu fukara hale giriftâr olduklarından.." (54) ifadesi yer almaktadır. Ayrıca tereke kayıtları arasında harebe cehrilik (55) ifadesi artık cehrinin para etmemesi sebebiyle cehriliklerin harabe kalmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu kayıtlar Sevgi Aktüre'den zikrettiğimiz bilgilerin yeniden bir değerlendirmeye tabii tutulmasını zarurî kılmaktadır. Terekelerde cehrilğe sadece Eskiekin ve Abdalpinarı denen yerlerde tesadüf edilmektedir.

Çorum'da toplam servetin %38.482'si ziraat ve hayvancılık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sayıya %7.615'lik bağ ve bağçe servetleri de ilave edilmelidir. Netice olarak Çorum'da iktisadi yapının yarıya yakın -%46.177'si- ziraat ve hayvancılık üzerine inşâ edilmiştir diyebiliriz. Hayvancılığın ise ziraat ve hayvancılığa dayalı iktisadi yapının ağırlığını teşkil ettiğini görüyoruz. %46.177 olarak tesbit ettiğimiz ziraat ve hayvancılığın %19.497'sini büyükbaş hayvanlar, %6.694'ünü de küçükbaş hayvanlar teşkil etmektedir. İkisinin toplamı ise %26.191'dir. Bu ise ziraat ve hayvancılığın %56.72'sinin hayvancılığa dayandığını göstermektedir.

54. Ç.Ş.S., 2/238

55. Ç.Ş.S., 2/138

Büyükbaş hayvanlar arasında deve, at, eşek, manda, karasığır cinslerine tesadüf edilmektedir. Küçükbaş hayvanların ise, koyun ve keçiden ibaret olduğunu görüyoruz. Çorum'da arıcılığın da varlığından haberdarız. Toplam servetin %0.102'sini teşkil eden arıcılık, ziraat ve hayvancılığın ise %0.221'ini teşkil etmektedir.

Defterde arazi tasarruf edenler ile alakalı Tanzimat ile başlayan bir uygulama göze çarpmaktadır. Ankara Eyâleti Arazi Memuru Mustafa Efendi marifetiyle Yozgat ve havî olduğu kazalarda uygulanmakta olan ve Çorum ve Hüseyinâbad kazâlarında uygulanması istenen buyruğuda, arazi-yi miriyyeden uhdelerinde bir kısım arazi bulunduranların tapu ve senedlerinin Tanzimat-ı hayriyye usûlünce kontrol edilmesi ve sahih olanlarının yenilenmesi istenmektedir.(56) 19 Temmuz 1857 tarihini taşıyan bu belgeyi teyid eden 13 Kasım 1857 tarihini taşıyan ayrı bir buyruğudaki(57) kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların, ferman kaydını bulamadığımız, Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı'nı takiben yayınlanmaya başlayan yeni arazi kanunnamesi ile alâkalı olması muhtemeldir.

2- Ticâret ve Sanâî

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, ziraat ve hayvancılık üzerine kurulu Çorum iktisadî yapısında ticâret ve sanâî ikinci derecede kalmıştı. Bununla birlikte belli bir ticârî ve sinâî bir potansiyelin varlığından söz edebiliriz. Samsun caddesi ticârî sevkîyât için mühim bir mevki idi.(58) Defterde Çorum Kazası'nda ticâret maksadıyla bulunduğu sırada ölenlerin tereke kayıtları(59) Çorum kazası'na çeşitli merkezlerden ticâret maksadıyla tüccâr hareketi, ticarî faaliyetin varlığına işaret etmektedir. Tereke kayıtlarından çıkardığımız kadarıyla Çorum dahilindeki toplam servetin %6.101'ini nakid para teşkil etmekteydi.

Ticârî faaliyetlerde azınlıkların faal olduklarını görmekteyiz. Kayıtlar arasında üç gayr-ı müslim tüccardan bahsedilmektedir. Bunlardan biri aslen Kayseriyye'ye tâbi' Talas Köyü mütetekkinlerinden Baska veled-i Arzıman isimli gayr-ı müslim

56. Ç.Ş.S., 2/86

57. Ç.Ş.S., 2/94

58. *Ankara Vilayeti Salnamesi*, Ankara Vilayet Mat., sene 1318, s.257.

59. Ç.Ş.S., 2/45, 156,181,190,223.

ticaret maksadıyla Çorum Kazası toprağında iken Sarmin Deresi denen yerde soyguncuların saldırısı neticesinde öldürülmüştür.(60) Diğer Çorum'da İsa Halife Mahallesi sâkinlerinden Cerid-zade Hâfız Mehmed'in alacağı için dava ettiği Kirkor veled-ı Matyos isimli gayr-ı müslimdir.(61) Üçüncüsü ise Tanzimat ile azınlıkların kazandığı yeni ticârî hak ve imtiyazlara binaen, ticâreti geliştirmek maksadıyla taşralarda ticarî faaliyetlerde bulunanlardan biridir. Artin Çorbacı isimli bu gayr-ı müslim için yürüteceği ticari faaliyette Çorum'da kendisine her türlü kolaylığın sağlanması hususunda Çorum Naibi'ne bir ferman gönderilmiştir.(62)

Devlete ait emvâlden bazılarının tahsili kefil göstermek ve bedeli muayyen taksitlerde ödenmek üzere alınmasına iltizâm usulü denilmektedir. bu tür taahhüde girişmiş olanlara mültezim denirdi. Devletin nakit sıkıntısından doğmuş bu sistem bir takım uygunsuzluklara sebep oluyordu. Bununla ilgili olarak 24 Aralık 1852 tarihini taşıyan bir buyruğuda iltizâm müzâyedesini taliblerinin serveti yerinde olanların kefil ve müteahhidler bularak müzâyede esnasında İstanbul'da hazır bulunmaları istenmektedir.(63) Mültezimlerin halka zulm etmeleri ve haksız vergi almaları sebebiyle H.1272 (M.1856) Hatt-ı hümayun'u ile iltizâm usulü kaldırılmış, aşar ve bir kısım vergilerin iltizâm suretiyle tahsiline devam edilmiştir. (64) Nitekim incelediğimiz defterde 1856 tarihinden sonraki dönemlerde de iltizâm usulünün uygulandığına şahid oluyoruz. 16 Kasım ve 23 Aralık 1861 tarihlerini taşıyan kayıtlar(65), H.1274 senesi aşar-ı şer'iyesini tahsile Misakoğlu Hevce Vartins taahhüdü ve Hevce Oğan kefaleti ile Hevce İstefân isimli bir gayr-ı müslimi mültezim olarak vazifeli görüyoruz. Aynı kayıtlarda Hevce Sıbcünaki isimli bir gayr-ı müslimin de mültezim olarak adı geçmektedir.

Tereke kayıtlarından Çorum'da müşterek ticâret faaliyetlerine de tesadüf etmekteyiz. Köylerde hayvan ticaretinde bu usulün sık sık kullanıldığı bilinmektedir.

60. Ç.Ş.S., 2/223

61. Ç.Ş.S., 2/251

62. Ç.Ş.S., 2/72

63. Ç.Ş.S., 2/29

64. Pakalın, M.Z., a.g.e., C.II., s.57.

65. Ç.Ş.S., 2/99, 101.

Çorum'da eski eşya ve ticaretinin de revacta olduğunu söyleyebiliriz. Ölen birinin elbise ve eşyası "sûk-ı sultanîyede" müzâyede, bey-i bât (kat'î satış), bey-i men-yezîd (açık artırma ile satış) gibi satış şekilleriyle satılmakta idi. Eski eşya ve elbiselere talebin fazla oluşu, o dönemin üretim imkanlarının sınırlı olması ve o dönem insanların tüketim anlayışlarıyla alakalıdır.

Yine tereke kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Çorum'da bir borç verme müessesesinin varlığından bahsedilebilir. Toplam servetin %6.740'ını teşkil eden alacaklar ticarî faaliyetin en büyük kesimini teşkil etmektedir. Bunun tefecilik ile alâkasının olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Borçlar ise toplam servetin %2.218 nisbetindedir. 7 Ocak 1861 tarihini taşıyan bir ferman(66) ve bu hususta gönderilen 23 Ocak 1861 tarihini taşıyan bir emirname(67) borca karşılık olarak arazi satışının yasak olduğunu bildirmektedir.

Defterde "ecnas-ı meskûkât-ı atika-yı Osmanîyye ve meskûkât-ı ecnebiyyenin" tedavülünden kaldırılarak "halis ayar sikke-yi hümayun" ile tedavülüne dâir Amasya Mutasarrıfı Hüseyin Remzî Paşa'ya yazılan bir ferman (68) ile aynı hususta Hüseyin Remzî Paşa'dan Çorum'a gönderilen iki buyru(69) kaydı bulunmaktadır. İlki 25 Eylül ikincisi 26 Kasım 1852, üçüncüsü ise 6 Ocak 1853 tarihlerini taşıyan bu belgeler Abdülmecid döneminin para politikası hakkında bir fikir vermektedir. Yürürlükte bulunan eski ve yabancı paraların doğurduğu mâlî sıkıntıların, yeni basılan "sikke-yi hümayun" ile tedavül ettirilerek ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. Bunlardan ayrı olarak yine Hüseyin Remzî Paşa'dan gönderilen bir buyru(70)dan "sahte mahzar ve mazbata tertîb" edenlerin bu yolla menfaat sağladıklarını öğreniyoruz. Buyru(70) bunun önünün alınması hususunda gönderilmiştir.(70) Yine bununla alakalı olarak hüccet, sened gibi resmi belgelerin adı evrak üzerine yazılmamasına dair gönderilen emirname sahte mahzar ve mazbata tertîb edilmesine mani olmak için bir tedbir olarak yazılmıştır.(71)

66. Ç.Ş.S., 2/246

67. Ç.Ş.S., 2/247

68. Ç.Ş.S., 2/7

69. bkz., Ç.Ş.S., 2/14, 30

70. Ç.Ş.S., 2/27

71. Ç.Ş.S., 2/13

Defterde geçen "ser-esnâf", "bakkâlbaşı" gibi vazifelilerin varlığı bize, Çorum'da esnâfın klasik esnaf teşkilatlanması biçiminde ticârî faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir. Defterde hallac, sarrac, berber, bezzaz, müytâb, nalbend, demirci, dülger, dikmeci, çarıkcı, bakkâl, kasab, attar, kebabcı gibi esnaf isimlerine tesadüf edilmiştir.(72)

Narh ve tereke kayıtlarından çıkardığımız kadarıyla Çorum'da deri hammaddesine dayalı gelişmiş bir iş kolu mevcuttu. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi hayvancılığın önemli bir faaliyet sahası olması sebebiyle buna bağlı olarak da dericiliğe dayalı iş kolları gelişme imkanı bulacaktır. Dikmeci diye isimlendirilen, sahtiyandan çizme, ayakkabı imal dene esnafların Çiriş Mahallesi'nde oturdukları ve mahallenin işinin de dikmeci esnafının yapıstırıcı olarak kullandığı çiriş ile alakalı olduğu yolunda rivayetler bulunmaktadır. Biz bir tereke kaydından Hacı Mustafa isimli bir dikici ustasının Çiriş Mahallesi'nde oturmuş olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz.(73) 40 belge numarası ile kaydettiğimiz bir başka belgede dikici esnafının üretimini yaptığı ürünlerin isimleri ve fiatları bulunmaktadır.

Bakkalların yağ, peynir, pastırma ve benzeri yiyecekler yanında Çorum ve civarında yetişen sebze ve meyveleri de sattıklarını görüyoruz.(74) Bakkalların sattığı sebzevâta bir yıl içerisinde bir kaç defa narh verilmekteydi. Bunun yiyeceklerin mevsimden mevsime arzının değişmesi ile alakalı olması muhtemeldir.

Çorum'da tereke kayıtlarına dayanarak yaptığımız hesaplamalara göre, bir tereke sahibinin ortalama mâl varlığı 6599 guruş olarak tesbit edilmiştir. Servetin dağılımı köy ve şehir merkezine göre farklılık göstermektedir. Şehirde yaşayan bir tereke sâhibinin ortalama mal varlığı 80409 gurus iken bu köyde 5148, 6 gurusâ kadar düşmektedir. İncelediğimiz defterde en zengin tereke sahibi 92.111 gurusâ sahiptir ve şehirde yaşamaktadır. Köyde yaşayan en zengin tereke sahibi ise 34714 gurusluk mal varlığına sahiptir. Köyde yaşayan tereke sahipleri içinde en fakiri 260 gurusluk mal varlığına sahip iken şehirde yaşayan en fakir tereke sahibi ise 786 gurusluk mâl varlığına sahiptir. Umûmiyetle servet 500 ile 15000 gurus arasında değişmektedir. (bkz. tablo)

72. bkz., Ç.Ş.S., 2/40, 48, 217, 228, 244.

73. Ç.Ş.S., 2/207

74. Ç.Ş.S., 2/48

Tereke sahipleri arasında en fazla mâl varlığına sahip olan kişi aslen Kütahya'da Saray Mahallesi'nden olan ve Ordu-yı hümâyûn Piyade Dördüncü Redif alayı Miralay İbrahim bin Abdullah isimli bir askeri sınıf mensubudur. 92111 guruşluk mal varlığına sahip olan İbrahim Bey'in 1860 senesi Ağustos maaşı 3.000 guruş idi. Şehirde yaşayan bir tereke sahibinin ortalama mâl varlığı 8049 guruş olduğu göz önüne alınırsa, askeri sınıf mensublarının o zamanın iktisadi seviyesinin hayli üzerinde bir gelire sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Askeri sınıf mensularının bu yüksek gelirlerine rağmen sivil memurların mali durumu onlara nisbetle daha geri olduğu göze çarpmaktadır. 21 Şubat 1862'den Çorum Kazası Müdürü bulunan Ömer Efendi 1.500 guruş maaş alıyordu. 1854'te Çorum Kazası sandık eminiğine tayin olunan Osman Ağa ise aylık 150 guruş maaş almaktaydı.

Tereke sahiplerinin mal varlığı.

Bedeli (guruş)	Tereke adedi				Toplam	%
	şehir		köy			
	erkek	kadın	erkek	kadın		
0-500	—	—	2	1	3	3.896
500-1.000	2	--	4	--	6	7.792
1.000-1.500	3	--	3	--	6	7.792
1.500-2.000	5	--	6	1	12	15.584
2.000-3.000	3	--	8	--	11	14.285
3.000-4.000	2	1	4	--	7	9.090
4.000-6.000	2	--	11	--	13	16.883
6.000-10.000	2	--	4	--	6	7.792
10.000-15.000	3	--	6	--	9	11.688
15.000-20.000	--	1	1	--	2	2.597
20.000-30.000	--	--	--	--	--	--
30.000-50.000	--	--	1	--	1	1.298
50.000'den yukarı	1	--	--	--	1	1.298
Toplam	23	2	50	2	77	100.000